

Az elszármazott németek érzelmileg ugyan kötődnek Kočevjéhez, de nem élnének ott, mert nem éreznék magukat biztonságban. Ezért a tengerentúlról végleg visszatérők inkább német nyelvterületen telepsznek le, elsősorban az igazi óhazának tekintett Ausztriában. Összejöveleikhez gyakran az új hazában is olyan fizikai környezetet kerestek, amely emlékeztette őket az erdős kočevjei tájra, sok helyütt olyan kis kápolnát is emeltek, amilyen egykor minden településen állott. A klubok falain a régi lakóhelyet megjelenítő szimbólumok, képek láthatók, amelyeknek hivatása, hogy felidézzék az elveszett szülőföldet, tudatosítsák a közös gyökereket, erősítsék az összetartozás érzését. Grazban emlékhelynek nevezik (*Gottscheer Gedenkstätte*), amelyen kápolnát is emeltek a háborúban elpusztultak emlékére. Az összejöveleik erősítik a közösséget, a közös identitást. Mivel a szülőföld emléke egyre halványabb, az összetartozás érzésének fenntartása elsősorban a hagyományok ápolásától függ, illetve attól, hogy milyen mértékben sikerül ezeket továbbadni a közösséghez tartozó új generációknak és érdeklődő kívülállóknak. A leglátogatottabb rendezvények: a *Gottscheer Volkfest*, New Yorkban és a *Gottscheer Kulturwoche*, Klagenfurtban. Míg az amerikaiiban a szórakozás a fő szerep, addig az ausztriaiban a katolikus szertartások (szentmise, körmenet) állnak a középpontban. Ebben persze meghatározó szerepet játszik a környezet is. A katolikus Ausztriában sikerült jobban megőrizni a Kočevjében egykor nagyon jelentős, a hitélettel kapcsolatos szokásokat, hagyományokat, s azokat tovább adni a fiatalabb nemzedékeknek. A tengerentúlon szépségverseny rendezésével és az Amerikában nagy hírnévnek örvendő Oktoberfest megünneplésével alkalmazkodnak a környezethez, s próbálnak kívülállókat is bevonni a klubéletbe. Itt a régi szokások felelevenítése és a népi ételekkel való ismerkedés vonz kívülállókat, illetve a közösséghez szorosan nem kötődő személyeket. Az egyesületek mindkét kontinensen nagy jelentőséget tulajdonítanak a hagyományörző kórusok, táncgyüttesek működtetésének. 1963 óta évente megrendezik az USA-beli és a kanadai egyesületek találkozóját (*Gottscheer Treffen*). 2005 óta minden második évben az ausztriai Bad Aussee ad otthont a nemzetközi találkozóknak (*Internationales Gottscheer Treffen*), amelyen szintén egyre több, a hajdani kočevjei német közösséggel egyébként semmiféle kapcsolatban nem álló személy vesz részt.

Gyetzvai Mária

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Szláv szomszédainkról népszerűen¹

Nyomárkay István, Szláv szomszédaink. Pont könyvek 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013. 138 p.

Az Akadémiai Kiadó új ismeretterjesztő sorozatának eddig megjelent kötetei közül egyértelműen Nyomárkay István könyve az, amely témájánál fogva legközelebb áll a *Kisebbségkutatás* olvasóihoz. A kiadó egyébként dicséretes módon egy-egy szakterület legkiválóbb tudósait, többnyire akadémikusokat kért fel arra, hogy kutatásaik eredményeit egy karcsú zsebkönyv terjedelmében ismertessék meg, vagy legalábbis hozzák közelebb a szélesebb művelt nagyközönséghez. Az ismertett mű tehát laikus olvasók számára készült, nem helyettesítheti a címben jelzett szláv szomszédainkra vonatkozó enciklopédikus műveket, viszont rövidege és villamoson is kényelmesen olvasható alakja folytán felkeltheti az érdeklődést a címben jelzett téma iránt. Hasonló feladatot nálunk legutóbb Kniezsa Istvánnak a Magyar Szemle Társaság *Kincses-tár* sorozatában 1932-ben mindössze 80 kivalakú oldalon megjelent *A szlávok* című apró kötete vállalt fel, amely rövid terjedelme ellenére a velünk közvetlenül érintkező szláv nyelveken túl a távolabbiakra is kitékintett.

A bevezető fejezetekben a szerző mesterére, Hadrovics Lászlóra hivatkozva megemlíti a közép-európai népek szellemi rokonságát, ami többek között a nyelvi és kulturális kölcsönhatások eredménye, majd tágabban kitekint az európai nyelvek közös vonásaira, amelyek nem kis mértékben a görög-latin nyelvi és kulturális hagyomány feldolgozása során alakultak ki. A szűkebb (közép-európai) és a tágabb (összeuró-

¹ Az ismertetés erősen lerövidített változata megjelent: *Ethnographia* 125. évf. (2014) 4. sz. 649–651. l.

pai) areát egyaránt jellemzi, hogy egymástól eltérő eredetű, sokszor más nyelvcsaládba tartozó nyelvek alakítottak ki egymásnak nagymértékben megfeleltethető, egymásra viszonylag könnyen fordítható fogalmi rendszereket és képi kifejezésmódokat (frazeológiát), miközben természetesen egyedi jellegükből is sokat megőriztek. A szerző eközben figyelmünkbe ajánlja a szomszédos szláv nyelvek elsajátításának fontosságát, hiszen az ezeken létrejött kultúrák megismerése az egyetemes világnyelvvé váló angol révén csak felületesen lehetséges, miközben a magyar történelem és kultúra megértéséhez a szomszéd nyelvek és népek hozzájárulásának ismerete is elengedhetetlen. Nem rejti véka alá a szerző, hogy a szláv nyelvek elsajátítása a magyarok számára nem könnyű, de nem is nehezebb, mint más, bonyolultabb alaktani rendszerű indogermán nyelveké. Az egymás nyelvének megismerését hátráltatják bizonyos sztereotípiák, amely mind magyar, mind szláv részről sokszor negatív színben tüntetik fel a szomszéd népet.

A szerző a továbbiakban röviden ismerteti a szláv nyelveket általában, de saját fő kutatási területéhez híven legnagyobb terjedelemben a déli szláv nyelvekről szól. Ez indokolt is annyiban, hogy itt mentek végbe a legutóbbi évtizedekben fontos változások, miután a szerbhorvát irodalmi nyelv eszméje elbukott és az új politikai egységek előbb-utóbb új irodalmi nyelvi normákat alakítottak ki, s jelenleg már négy standard van a korábbi egy (de két változatban normalizált) szerbhorvát helyén: a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói. A magyarral közvetlenül szomszédos nyelveknek a szerző a déli szláv nyelvek közül a szlovént, a horvátot és a szerbet, a nyugati szláv nyelvek közül a szlovákot, míg a keleti szlávok közül a ruszint jelöli meg. Ez a megoldás nyilván vitát vált ki, mégpedig nemcsak ukrán részről – ami érthető, hiszen dialektológiai értelemben a kárpáti ruszin standardok ukrán nyelvjárási alapúak –, hanem szlovák részről is, hiszen a bács-szerémi ruszin a kárpáti ruszin változatoktól eltérően nem ukrán, hanem kelet-szlovák nyelvjárási alapú. Fontos itt élesen megkülönböztetni a dialektológiai alapot és a standard változatokat, mert a kárpáti és az exjugoszláviai ruszinságot nem a nyelv, hanem a *rus-* töből képzett népnév és görög katolikus vallás köti össze. A ruszin mint szomszéd nyelv mellett véleményem szerint az orosz és az ukrán is megemlíthető lett volna, hiszen változó arányban és inten-

zitással ugyan, de ezek is állandó szomszédai a magyar nyelvterületnek Kárpátalján.

Az oroszról esik szó más összefüggésben, mégpedig mint a II. világháború után oktatott idegen nyelvről. Ez fontos ebben a népszerűsítő könyvben, mert a rendszerváltozás előtt iskolába járt hazai magyar népeségnek a szláv nyelvek közül mégiscsak az oroszról van némi tapasztalata. Ugyanakkor speciális az orosz szerepe nálunk még egy okból: az 1849-es orosz intervenció után a Habsburg-kormányzat a magyarországi ruszinok számára orosz nyelven is kiadta a hivatalos rendeleteket, és ugyanez volt a célközönsége a szintén orosz nyelvű egyházi lapoknak is. A ruszin értelmiség az orosz nyelvet kezdte saját irodalmi nyelveként használni, ez lett a hazai kiadású, ruszinoknak szánt egyházi és világi sajtótermékek nyelve. Az 1867 után felálló magyar kormány ezt méltányolta, s oroszra fordította az 1868. évi törvényeket, 1868 és 1872 között a *Néptanítók Lapjának* is orosz nyelvű volt a ruszin tanítóknak szánt mutációja. Az orosz nyelvű sajtót 1939 és 1944 között is engedélyezte a magyar kormány, az ungvári *Karpatorusskij Věstnik* 1944 októberéig megjelent a hagyományos, forradalom előtti orosz helyesírással. Persze ilyen részletekkel nem lehet egy népszerűsítő műben traktálni a közönséget, de talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy bizonyos időszakokban az orosz is hazai nyelvnek számított nálunk, mégpedig korántsem csak akkor, amikor kötelező tantárgy volt az iskolákban.

A könyv központi fejezeteit a szláv nyelvek történetének, rokonsági viszonyainak, a szláv írásoknak és a szláv–magyar nyelvi kapcsolatoknak a bemutatása alkotja. A szerző elsőként a szlávok önelnevezésének vitatott eredetét vázolja fel, majd az eredetileg a szlávok összességét jelentő *tót* szavunk jelentésfejlődésének állomásait mutatja be, míg az végül rajta ragadt a szlovákokon. Ezt a távolabbi indogermán (indoeurópai)² rokonság bemutatása, majd a szlávoknál használt írásrendszerek (glagolita, cirill, latin) bemutatása követi. „Az indoeurópai nyelvek

² A szerző szerint (41. l.) a két szinonim terminus közül az *indogermán* nálunk elavult. Ez valószínűleg a szlavista optikai csalódása: a szláv nyelvű szakirodalomban — valószínűleg nem ideológiai megfontolások nélkül — valóban előnyben részesítik a germanofób ihletésű francia eredetű *indoeurópai* terminust. A Google-ban a magyar *indoeurópeisztika* és *indogermanisztika* szavak találati aránya kb. 1:10.

„őshazája” című fejezet egyben az alapnyelv felbomlásának folyamatát és a szlávtság kiválását, az ősszláv nyelv megjelenését is felvázolja. A következő fejezet („Horvátok, szerbek, szlovének, szlovákok”) a négy közvetlenül szomszédos nép történetét mutatja be dióhéjban. A más helyütt szintén szomszédnak tekintett ruszin népcsoportok történetére itt nem tér ki a szerző.

Érdekesen adja elő a szerző a legrégebb szláv-magyar nyelvi kapcsolatok emlékeit nyelvünkben, a magyar nyelv korai szláv jövevényszavait. Papp Ferenc 1960-as évekbeli statisztikai adatait ismertetve leszögezi, hogy tőszavaink körében a jövevényszavak legnagyobb tömegét éppen szláv jövevényszavaink teszik ki, jóval meghaladva például török vagy német jövevényszavaink arányát, s alig maradva le finnugor eredetű öröklött szavaink száma mögött. (Természetesen finnugor eredetű tőszavaink szöveggyakorisága ennél jóval nagyobb, a száz leggyakoribb magyar szó között mindössze egy szláv eredetű van: a *beszél* ige.)

A szláv elemek nagyságrendjének hangsúlyozása egyetlen szlavista akadémikusunk részéről azért is elvi fontosságú, mert a laikusok számára is egyértelművé teszi, hogy szlavisztika nélkül nincs magyar nyelv-tudomány. Ugyanakkor a szláv elemeknek nyelvünkbe való beágyazottságát látványosan lehetett volna a közszavakon túl tulajdonnevekkel is illusztrálni: *Babics, Damjanich, Knezich, Kossuth* és a *Petrovics*ből tükörfordított *Petőfi* mellett ott van a szláv eredetű közszavakból lett olyan családnevek tömege, mint a *Kovács, Mészáros/Menszáros/Mensáros, Kádár, Molnár, Takács, Német(h), Horvát(h), Oláh, Olasz, Görög, Szász, Lengyel* stb., vagy a szlávból átvett *Pest, Debrecen, Pécs, Csongrád, Nógrád, Visegrád* mellett a részben vagy egészben szláv eredetű közszavakból alkotott *Szombathely, Csíkszereda, Bakonyszentlászló, Szentkirályszabadja* stb. helynevek.

Régi szláv jövevényszavaink eredetét tekintve a szerző Kniezsa Istvánra hivatkozva arra az álláspontra helyezkedik, hogy nyelvünket nem valamiféle homogén szláv hatás érte, mivel a magyarok elődei nem érintkeztek az ősszláv nyelv beszélőivel, hanem csak az egyes szláv nyelveken beszélő népeiséggel. Rögtön jelzi azonban, hogy mivel „a honfoglalás idején a magyarokat körülvevő szlávtság nyelvei határozottan még nem különültek el egymástól, inkább összefoglaló néven déli, keleti vagy

nyugati szláv hatásról beszélünk” (62. l.). A két állítás ellentmondásos voltával – ti. hogy már csak az egyes konkrét szláv nyelvekkel érintkezett a honfoglaló magyarság, ugyanakkor ezek még nem különültek el határozottan egymástól – Kniezsa tisztában volt, s azon az etimológus szemszögéből gyakorlatias módon úgy siklott át, hogy „az anyag természetére” tekintettel régi szláv jövevényszavaink „túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba”.³ Az ellentmondást Nyomárkay István sem oldja fel, nyilván azért, mert a szláv nyelvtörténet periodizációjának hagyományos keretei között ez nem is lehetséges. Ellenben ha N. S. Trubetzkoy (1925) nyomán elfogadjuk, hogy az ősszláv nyelv végső határa az utolsó közös indíttatású szláv hangváltozás, vagyis az ún. jerek (*ъ, в*) kiesése, illetve vokalizációja (XII. sz.), akkor azt mondhatjuk, hogy a honfoglaló magyarság a késői ősszláv nyelvjárásokat beszélő népesség közé települt, s ezzel ki lehet iktatni ezt az olvasót minden bizonnyal zavarba ejtő ellentmondást.

Kényes kérdést érint Nyomárkay István, amikor „déli, keleti vagy nyugati szláv hatásról” beszél a honfoglalás korában, mert ugyan keleti szláv jövevényszavak jöhettek a magyarba akár már a honfoglalás előtt is, de az ilyenkor felsorolni szokás néhány szó (*tanya, naszád, halom*) egyikéről sem bizonyosodott be kétséget kizáróan, hogy éppen keleti szláv (óorosz/protoukrán) eredetű lenne. Kijelenti ugyan a szerző, hogy nem részletezett „művelődéstörténeti kritériumok” alapján „szláv eredetű szavaink nagy többsége déli szláv (óhorvát, szlovén, szerb) vagy szlovák eredetű”, de itt megint jelentkezik a fenti ellentmondás, ti. az, hogy a szláv nyelvek ekkor még nem különültek el véglegesen egymástól. Ha a hagyományos felfogás szerint mégis már kialakult egyes szláv nyelvekről beszélünk e korban, akkor már a szerző által is idézett *mezsgye, mostoha, rozsdá* szavak miatt sem maradhatna ki a déli szláv nyelvek felsorolásából éppen a bolgár.

Többször felmerül (65–66., 68. l.) e fejezetben a „luxus jövevényszavak” fogalma, vagyis az, hogy szláv jövevényszavaink több esetben

³ Kniezsa István: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: *A magyarság és a szlávok*. Szerk. Szekfű Gyula. Budapest, 1942. 178. (Új kiadás: Lucidus Kiadó, Budapest, 2000. 144.)

(*kovács, takács, rend*) miért szorítottak ki ugyanilyen jelentésű korábbi magyar szavakat (*verő, szövő, szer*). A szerző a kapcsolatok intenzitásában jelöli meg a fő okot, amivel egyet is érthetünk, hiszen szubsztrátum jellegű nyelvi hatásnál purista szempontok aligha játszottak szerepet. A szerző által felhozott példákon túl a szláv–magyar kapcsolatok intenzív és ugyanakkor bensőséges jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint a *déd* és az *unoka* rokonságnevek vagy a csecsemőgondozás műszavai (*bába, dajka*). Egy apró félreértésre hívnám még fel a figyelmet ebben a fejezetben (68. l.): a magyar *parázsol* ige (s ebből elvonással *parázs*) nem a szláv *požariti* ‘süt’, hanem a *pražiti* ‘pörköl, pirít’ igéből származik, s így az egykori gimnáziumi tankönyvből felidézett tűzoltókutyára (*požarnaja sobaka*) való asszociáció nem az etimológiai azonosságon, hanem csupán összecsengésen alapul.

A valódi jövevényszavak után a szerző számba veszi a szláv nyelvi hatás burkoltabb formáit, a szláv mintára alkotott tükörszavakat és tükörjelentéseket. Itt elsősorban Kiss Lajos kutatásaira támaszkodik, s bemutatja, hogy a tükörszavak felbukkanása ott várható leginkább, ahol a jövevényszavak száma is nagy, létrejöttükben a kétnyelvű beszélők játsszák a főszerepet. Ennek meggyőző példája a hét napjainak az elnevezése a magyarban: a *szerda, csütörtök, péntek, szombat* szláv jövevényszó, míg a *kedd* (< *ketted* ‘második’) a hasonlóképpen ‘második’ jelentésű szláv elnevezés tükörfordítása.

A magyar nyelvet ért szláv hatást összegezve a szerző megállapítja, hogy az újabb korban már ritkán válnak szláv szavak összmagyar elterjedésűvé, a szláv hatás leginkább a szomszédos szláv országokban élő magyarok nyelvét éri. Ami a magyar nyelvet a II. világháború óta ért orosz hatást illeti, itt valószínűleg további kutatásokra van szükség. A szerző a *kolhoz* szót említi, amely a köznyelvből kiveszőben van, de mint egzotizmus és historizmus nyilván marad. Ami a bizalmas társalgási nyelv *nacsalnyik/nacsálnyik* ‘főnök’ szavát illeti, az lehet, hogy visszaszorulóban van, amint a szerző gondolja, de az ilyen és hasonló képzésű orosz eredetű szavakból (*csinovnyik* ‘bürokrata’, *szputnyik* ‘mesterséges hold’, tkp. ‘útítárs’) elvont *-nyik* képző mintha éppen most kezdene karriert befutni (a *fidesznyik* szóra a Google kb. 114 ezer találatot ad). Néhány nemzetközi szó jelentését is befolyásolta az orosz, pl.

az eredetileg katonai szakkifejezésnek számító *brigád* és *káder* szavak orosz megfelelői a szovjet hadikommunizmus alatt nyertek civil alkalmazást, majd később orosz mintára nálunk is (vö. *brigádtábornok* vs. *brigádvezető*). A *zabrál* szó megjelenését a szerző a magyar lakosság-
nak a II. világháború végén szerzett élményeivel hozza összefüggésbe, noha a szó a magyarban már 1916 óta adatolható és korántsem csak az akkor ellenséges oroszok, hanem éppolyan jó eséllyel a monarchiabeli északi szláv bajtársak (csehek, szlovákok, lengyelek, ukránok) nyelvéből is származhat.

A fordított irányú, magyar–szláv nyelvi kapcsolatok bemutatásánál a szerző természetesen saját szakterületét, a horvát és szerb nyelvet ért magyar hatást ábrázolja a legrészletesebben és a legszínesebben, s itt a horvátban meglévő magyar eredetű szavak mai ismertségére vonatkozó saját empirikus kutatásainak eredményeit is megosztja az olvasóval. A régi horvát szótárakban és egyéb írott forrásokban dokumentált nagy mennyiségű magyar jövevényszó száma a mai horvátban már részben a természetes avulás, részben a tudatos purista nyelvművelés eredményeképpen megcsappant ugyan, de a tükörszavak tovább élnek, és burkolt formában továbbra is az egykori társállami lét örökségét képezik. A horvát és szerb nyelvi közeledés nyelvi és politikai hátterét, valamint a horvát nyelvújítás magyar mintáit taglaló fejezetek jó eligazítást nyújtanak déli szomszédaink nyelvi küzdelmeiről. A magyarországi szláv nyelvjárások magyar elemeit a horváton kívül szlovák és ruszin példákkal is illusztrálja a szerző. A magyar és a szomszéd szláv nyelvek közötti számos közös vonás a szókincsben és a frazeológiában a közös külső források (főleg a klasszikus nyelvek és német) révén is bővült az idők során.

A könyv befejező fejezetei a szomszédos népek magyarságképét villantják fel. A szerb és a horvát helyzet részletesebb tárgyalása mellett még a szlovákokról esik szó ebben a vonatkozásban. Ebből méltán vonja le a szerző azt a következtetést, hogy „szláv szomszédaink magyarságképe éppen olyan hézagos, mint a mi róluk való ismereteink”. Mindenesetre magyar részről a hézagok eltüntetéséhez, szláv szomszédaink jobb megismeréséhez Nyomárkay István mind egész tudományos életművével, mind most ismertetett népszerűsítő könyvével nagyban hozzájárult.

Zoltán András